

Отримано: 15 січня 2020 року

Прорецензовано: 23 січня 2020 року

Прийнято до друку: 29 січня 2020 року

e-mail: t.koropatnickska@chnu.edu.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-9(77)-269-272

Коропатницька Т. П. Моделювання семантичних зв'язків у порівняльних структурах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 9(77). С. 269–272.

УДК: 811.112.2'367'37

Коропатницька Тетяна Петрівна,

кандидат філологічних наук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

МОДЕЛЮВАННЯ СЕМАНТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ПОРІВНЯЛЬНИХ СТРУКТУРАХ

У цій статті здійснено спробу змоделювати універсальні семантичні формули для порівняння-уподібнення та для контрастивного порівняння, які були б актуальні для різних дистрибутивних моделей порівняння для того, щоб уможливити семантичну інтерпретацію порівняння незалежно від різноманіття його формального вираження. Порівняння як когнітивний механізм, як операція, як спосіб оперування розумовими репрезентаціями передбачає, що цю операцію здійснює певна особа, суб'єкт порівняння. На основі матеріалу дослідження виокремлено засоби, що маркують присутність суб'єкта порівняння. Установлено, що елемент семантичної моделі, суб'єкт порівняння "об'єднує два можливі варіанти: „зазначений суб'єкт порівняння" і „адресант", що передбачає два варіанти реалізації семантичної моделі порівняння: порівняльні структури з *wie/als* із зазначеним суб'єктом порівняння та порівняльні структури з *wie/als*, у складі яких вказівка на суб'єкт порівняння відсутня.

Ключові слова: порівняння-уподібнення, контрастивне порівняння, референт, корелят, модуль порівняння.

Tetiana P. Koropatnitska,

PhD in Philological Sciences

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

MODELING OF THE SEMANTIC RELATIONS IN COMPARATIVE STRUCTURES

Two universal semantic formulas are approved and confirmed for comparison-assimilation and for contrastive comparison. They are relevant for different distributive comparison models, regardless of its formal expression.

Our research is the part of the analysis of the comparative structures with *wie/als* Markers in Contemporary German Language and aims at revealing qualitative and quantitative correlation between components of the comparative frame models with the help of symbols. We try to model universal semantic formulae for comparison-assimilation and for contrastive comparison that are suitable for various distributive models of comparison and help to enable semantic interpretation of comparison irrespectively of the variety of their formal expression.

To define the components of the semantics model of comparison we have selected such terms as referent, module and correlate that, in our opinion, explicitly illustrate the vast system of comparison verbalization in the contemporary German language.

Category of comparison has a wide range of means of linguistic representation – morphological, word forming, lexical, syntax. However, three first ones do not exist beyond the framework of syntagmatics and their compatibility with other language units transfers them into the components of the syntax structures with comparative semantics.

Comparison as cognitive mechanism and means of controlling mental representations implies the subject of the comparison.

We have singled out the means for the subject of the comparison and stated that the element "subject of the comparison" unites two possible variants: "mentioned subject of the comparison" and "addresser". These variants are the basis for the two ways of implementation of the semantic model of comparison: comparative structures with *wie/als* markers with subject of the comparison and structures with *wie/als* markers without subject of the comparison.

Key words: comparison-assimilation, contrastive comparison, referent, correlate, module of comparison.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. У процесі розвитку мов на різних етапах еволюції людства спостерігаються певні закономірності, що дозволяє мовознавцям виокремлювати спільні риси розвитку як мови в цілому, так і її окремих складників, а також наголошувати на своєрідних універсалиях. Однією з таких універсалий є категорія порівняння. За зміни парадигм у лінгвістиці увагу мовознавців привертала різні аспекти порівняння. Зокрема, у 60–90-х років ХХ ст. формально-структурний підхід (О. В. Гулига та О. І. Шендельс, І. М. Жилін, І. З. Іскандерова, В. Є. Куленко, М. Bierwisch, С. Hamann, E. Klein, G. Kolde, W. Köller, J. Nerbonne, W. Oppenrieder, R. Pietsch, M. Pinkal, K.-E. Sommerfeldt, B. Varnhorn, I. Zimmermann). У дослідженнях кінця ХХ – початку ХХІ ст. увагу сконцентровано на вивченні функціонально-семантичного поля порівняння (М. П. Айрапетова, С. Я. Александрова, Н. Д. Арутюнова, Л. І. Балуга, Г. Л. Денисова, І. О. Захарова, Л. О. Иванова, Н. М. Иванов, Т. Є. Кузьміна, Л. О. Кучинська, К. І. Мізін, О. В. Падучева, В. Є. Прищеп, Г. А. Риш, Н. С. Федосеева, Н. Blühdorn, K. Ehrlich, V. Ehrlich, F. Eggs, L. Hoffmann, G. Starke, C. Peschel, S. Hahnemann, M. Thurmair, A. Redder, A. Rousseau). Перспективним видається комплексний аналіз глибинної сутності категорії порівняння із залученням лінгвістичного аналізу та когнітивних засад операції порівняння. З точки зору структури, порівняння як лінгвістична одиниця відрізняється від інших мовних явищ особливими конструктивними ознаками. Структурний і семантичний виміри категорії порівняння важлива складова комплексного підходу задля всебічного вивчення цього мовного явища. В рамках здійснено нами дослідження [2] структурний розподіл порівняльних структур з маркерами *wie/als* на чотири типи: субстантивні, дієслівні, адвербіальні та ад'єктивні, дозволив виокремити, зафіксувати та проаналізувати 11 дистрибутивних моделей, які наочо підтверджують розгалужену систему засобів вербалізації порівняння в сучасній німецькій мові.

Метою статті є спроба семантичної інтерпретації порівняння незалежно від різноманіття його формального вираження шляхом моделювання двох універсальних семантичних формул: для порівняння-уподібнення та для контрастивного порівняння.

Виклад основного матеріалу. Дослідники оперують різними найменуваннями конститuentів порівняння: тема (те, що порівнюємо), модуль (ознака, яка лежить в основі порівняння), корелят (те, з чим порівнюємо) (Є. О. Левіна, 2010), показник порівняння – формальний засіб, який вказує на порівняльні відношення між елементами (*wie*) (І. З. Іскандерова, 1982; О. О. Баженова, 2014); прообраз, модуль й образ (О. Є. Гутман, Ф. О. Литвин, М. І. Черемісіна, 1997); об'єкт порівняння, основа порівняння, корелят, образ (С. Я. Александрова, 1981); агент, модуль, референт (С. М. Мезенін, 1983); предмет, зв'язуюча ознака та образ (Б. В. Томашевський, 1999); тема, ознака або комплекс ознак й образ (І. В. Шенько, 1972); тема, модуль, компарат (В. Є. Куленко, 1976); суб'єкт, *tertium comparationis*, частина, яка порівнюється або порівняння, ознака, компаративний член (А. Б. Михалев, 1982); те, що порівнюється, основа порівняння, порівняльна конструкція (С. С. Постникова, 2013); компарант, основа порівняння й компарат (О. П. Пустошило, 2010); суб'єкт, основа/корелят, об'єкт (О. І. Шаля, 2011).

Для позначення складових семантичної моделі порівняння ми обрали однослівні (нескладні) терміни – референт, модуль, корелят [2, с. 45], які, на нашу думку, чітко відображають суть елементів процесу порівняння.

Незважаючи на те, що порівняння має у своєму розпорядженні широкий арсенал засобів лінгвістичної репрезентації: 1) морфологічний, 2) словотворчий, 3) лексичний, 4) синтаксичний, слід, однак, погодитись із М. Я. Оленяк [8, с. 82] у тім, що морфологічний, лексичний і частково словотвірний способи побудови порівняння умовні, оскільки вони не існують за межами синтагматики, обов'язковою умовою їхньої реалізації є сполучуваність з іншими мовними одиницями, що робить їх складовими елементами власне синтаксичної структури із семантикою порівняння. Задекларовані мовознавцями морфологічний та лексичний способи утворення порівняння не можна охарактеризувати як самодостатні засоби, оскільки, взяті поза межами словосполучення, вони здатні демонструвати окремі елементи порівняння, але не порівняння в цілому.

З огляду на уже здійснені дослідження семантичної структури порівняння [5, с. 92–108; 6; 7; 9] встановлено, що порівняльна природа не може бути притаманною окремому слову або словосполученню. Для актуалізації ідеї подібності чи відмінності потрібна синтаксична структура, в якій експліцитно або імпліцитно будуть наявні всі складові семантичної моделі, тобто всі обов'язкові елементи порівняння: 1) те, що порівнюють (референт); 2) те, з чим порівнюють (корелят); 3) спільна ознака порівнюваних понять (модуль *m*); 4) формальний показник порівняння чи мовний маркер порівняльних відношень (*wie*, *als*), що сигналізує про факт порівняння, пов'язує елементи порівняльної структури і вказує на порівняльні відношення між ними, який, утім, є не обов'язковою складовою порівняльної структури, а радше факультативною, додатковою одиницею.

Оскільки порівняння розглядається з точки зору семантичної репрезентації подібності чи відмінності між поняттями/речами, а не тільки як структура, яка відповідає формулі $X \in \text{як } Y$, має значення різниці між семасіологічним та онемасіологічним підходом. Ретроспективний аналіз численних досліджень порівняння доводить, що семасіологічний підхід (від форми до значення) не може розкрити різні прояви порівняння. Ономасіологічний підхід (від змісту до форми) вважаємо для цього дослідження більш вдалим, оскільки він дає змогу конкретизувати дві універсальні семантичні формули для порівняння-уподібнення і для контрастивного порівняння, які передають семантичну модель порівняння незалежно від його формального вираження [2, с. 92–108].

Оскільки у *wie/als*-ПС порівнюються як якісно/кількісно схожі, так і відмінні сутності, які належать до однієї або різних сфер буття, вважаємо логічним у формулі позначити їх різними буквами, на відміну від дистрибутивних моделей, де іменники позначені як *N*, тобто *Nomen*. Для цього обираємо такі скорочення: *R* (референт), *C* (корелят). Уведення у формулу спільної ознаки *m* (модуля) важливе для аналізу імплікатури порівняння, яка є ключовим фактором у її правильній інтерпретації. Оскільки спільна ознака характерна для референта й корелята різною мірою, семантична формула повинна це відображувати. Наприклад, у порівняльній структурі (1) сила чоловіка прирівнюється до кінської сили, однак, яким би сильним не був чоловік, кінь – набагато сильніший. Він у цій ситуації корелят як прототип, як певний ідеал володіння ознакою. З огляду на це, для того, щоб показати, якою мірою володіють референт та корелят певною ознакою, обираємо операції множення і піднесення до ступеня, оскільки R^n буде кількісно меншим, ніж C^n , тобто, «кількість» спільної ознаки в R^n буде меншою ніж у C^n [2, с. 92–108].

(1) *Du großer Schwanz, Engländer, du bist stark wie Pferd* [DWDS].

Будь-яка формула повинна позначати, перш за все, відношення між її елементами, якщо такі існують, а не просто перераховувати складові. Традиційні формули, як-от $A \in \text{як } B$ чи $A (r) B$, на жаль, не демонструють цих зв'язків, оскільки семантика порівняння не дорівнює сумі загальних значень її компонентів. Порівняння є незалежним лінгвістичним поняттям, мета якого полягає у виділенні спільної ознаки, на основі якої референт і корелят порівнюються. Відповідно, використання символів „+” чи „-” у формулі порівняння здається недоречним, оскільки зміст порівняння не є сумою чи різницею значень його елементів, це результат експліцитного чи імпліцитного акцентування спільної ознаки. При розробці формули для порівняння, слідом за М. Оленяк [8, с. 18–32], вважаємо більш доцільним вдатися до символу наближеної подібності, „ \approx ”, що дає можливість показати тип відношень між референтом і корелятом, і розуміємо його у межах нашої роботи як, певною мірою подібний/відмінний” [2, с. 95].

Пропонуємо, отже, семантичну формулу порівняння $R^m \approx C^m$ (для порівняння-уподібнення та $R^m \approx C^m$ для контрастивного порівняння, де *R* – референт, *C* – корелят, *m* – модуль/ознака, R^m та C^m , чи R^m та C^m показують різний ступінь володіння референтом та корелятом певною ознакою, \approx – символ, який передає подібність/відмінність референта та корелята за певною ознакою. Обираємо операції множення (R^m , C^m) і піднесення до ступеня (R^m , C^m), щоб продемонструвати, що ознака, передана символами R^m чи C^m , буде кількісно меншою, ніж передана позначеннями C^m чи R^m . Тобто, «кількість» спільної ознаки в R^m чи C^m завжди буде меншою, ніж, «кількість» спільної ознаки у C^m/R^m . Наведемо приклади:

(1) $R^m \approx C^m$ – порівняння-уподібнення:

(2) *Die Haut ist weiß wie Alabaster* [DWDS].

Так, у реченні (2) шкіру порівнюють з алебастром. У словниковій статті (eWDG) знаходимо визначення: *Alabaster* – *feinkörnige, weißliche, meist durchscheinende Gipsart* (дрібнозернистий, білуватий, напівпрозорий вид гіпсу), тобто шкіра

уподібнюється з алебастром, щоб конкретизувати її ніжність, білизну, однак білого в алебастрі „більше” (R^m), ніж у шкірі (R_m). Метою цього порівняння є уподібнення білизни шкіри ідеально білому алебастру.

(II) $R^m \approx C_m$ – контрактивне порівняння:

(3) *Das Bein war doppelt so dick wie der rechte Oberschenkel* [DWDS].

Ця порівняльна структура вербалізує контрактивне порівняння, оскільки ознаки *dick* ‘товстий’ у референта, ‘більше’ (R^m) ніж у корелята (C_m) – ‘Нога вдвічі товстіша, ніж стегно’. Очевидно, що корелят не є еталоном для порівняння, метою ПС є не уподібнення референта корелятові, а навпаки, диференціювання їх. *Wie*-NP у цьому прикладі уведена, щоб показати контраст між референтом і корелятом через різний ступінь спільної для обох ознаки.

Варто наголосити, що семантичні формули не містять маркерів *wie/als*, оскільки результати структурно-семантичного аналізу *wie/als*-ПС доводять, що жоден із них не має чітко закріпленого за собою семантичного значення подібності чи відмінності. Це ще раз підтверджує універсальність запропонованих нами семантичних формул.

Наявність у семантичній моделі порівняння суб’єкта порівняння пов’язана із характером цього явища. Порівняння як когнітивний механізм, як операція, як спосіб оперування розумовими репрезентаціями передбачає, що цю операцію здійснює певна особа, суб’єкт порівняння.

Загальновізнана думка, що суб’єкта з мовлення не позбутися. Пряма мова обов’язково співвідноситься з мовцем, монолог художнього тексту – з особистістю автора. М. П. Брандес відзначає, що навіть у найбільш об’єктивному тексті присутній образ автора [1, с. 53, 57]. Н. К. Рябцева пов’язує це з антропоцентричністю мови та з виробленою мовцем рефлексією. За спостереженнями Н. К. Рябцевої, суб’єкт висловлення може бути присутнім у висловленні одночасно як спостерігач / суб’єкт сприйняття, мовець / суб’єкт мовлення, суб’єкт свідомості й мислення (відносини, реакції, міркування), а також як суб’єкт (мовної) дії / поведінки, культури й, крім того, як об’єкт [4, с. 377–389]. Його присутність маркується суб’єктивними компонентами мовлення, які Н. К. Рябцева визначає як „компоненти висловлення / тексту, що співвідносяться із суб’єктом, який його творить” [4, с. 337].

На основі матеріалу дослідження спостерігаємо засоби, що маркують присутність суб’єкта порівняння, який виступає у вищеназваних ролях.

На суб’єкт порівняння вказують, як правило, коли хтось повідомляє про результати порівняння, здійсненого іншою людиною, наприклад:

(4) *Der Ballon scheint ihm mehr Kamerad als Spielzeug zu sein, immer wieder schmust er mit ihm, ohrfeigt ihn, dann küsst er ihn wieder* [DWDS].

Варіювання складових елементів, що виявляються суб’єктом, пов’язане з тим, що людина описує мовними формами не стільки саму об’єктивно існуючу ситуацію, скільки те, що і як вона сприйняла та зрозуміла.

Так, структура семантичної моделі – у сприйнятті / у уявленні суб’єкта порівняння референт (R) подібний/неподібний кореляту (C) на основі спільного модуля (m) ($R_m \approx C^m$ чи $R^m \approx C_m$) – розглядається нами як базова, що дозволяє розмежувати елементи, які активізуються в пам’яті суб’єкта в процесі порівняння.

Позначення суб’єкта порівняння зустрічається зі словами, які належать до таких семантичних груп:

– слова семантичної групи „спосіб уявлення”, наприклад: *der Traum, die Gedanken, die Schimare, die Vision*. На суб’єкт порівняння, який здійснює розумову дію, вказують іменник у родовому відмінку або займенник (наприклад, *in der Vorstellung des Vaters* або *in meiner Vorstellung* тощо):

(5) *In meiner Vorstellung sind Bücher wie Millionen unterschiedliche Türen, die wiederum Abermillionen verschiedene Welten miteinander verbinden oder so* [DWDS];

– слова семантичної групи „думка / судження”, наприклад: *die Meinung, die Überzeugung, das Erachten, die Ansicht* тощо.

На суб’єкт порівняння, який висловлюється або міркує, вказує іменник у родовому відмінку або займенник (наприклад, *nach der Meinung des Vaters* або *nach meiner Meinung*):

(6) *Nach unserer Überzeugung gilt das wie für Schulen genau so auch für Kindertageseinrichtungen* [DWDS];

– слова семантичної групи „вплив на почуття суб’єкта”. Ця група включає такі дієслова та синонімічні віддієслівні словосполучення, як, наприклад, *erinnern, wecken, hervorrufen, mahnen, assoziieren; durchschlagen, sich verstehen, es mit jmdm. aufnehmen können, grenzen, streifen, vertreten, ersetzen, koordinieren, teilen, berühren, sich berühren, zusammengehen, sich richten* тощо. Більшість дієслів цієї групи виражають реальне порівняння у своїх модифікованих значеннях, однак воно не актуалізується при вживанні цих дієслів у їх прямих значеннях. До цієї групи належать також дієслова, основою порівняння яких є, залежно від конкретного лексичного значення, перцептивні якості (смак, запах, звучання, тональність, колір, параметричні та часові характеристики тощо): *anklingen an, klingen an, duften nach, stinken nach, riechen nach, schmecken nach, assonieren, aussehen* (в значенні „бути схожим”), *abtönen; zusammenfallen, zusammenkommen, zusammentreffen, erscheinen, dünken, vorkommen, scheinen* тощо.

(7) *Ihre Seele scheint mir wie ein Diamant zu sein* [DWDS];

Як було зазначено раніше, існування суб’єкта порівняння визначає можливість здійснення відповідної розумової операції, ймовірно, тому даний елемент не завжди називається. Логічно припустити, що в ситуації спілкування, під час отримання інформації про результати порівняння в умовах відсутності вказівок на авторство, актуалізується позиція „адресант”. Зазначений факт пояснює, чому в порівняльних структурах з дієсловами порівняльної семантики суб’єкт порівняння може бути також лише факультативним актантом і не називатися, як у нижченаведеному прикладі:

(8) *Das Verhalten der Akteure erinnert eher an ein magisches Ritual* [DWDS].

Причина відсутності вказівки на суб’єкт порівняння в розглянутій порівняльній структурі, найімовірніше, пов’язана з тим, що ситуація подається як результат розумової дії адресанта. У центрі уваги адресанта – елементи, що спонукають до здійснення розумової дії, до пошуку ознаки. Позицію „суб’єкт порівняння” адресат може заповнити самостійно, на основі інформації, яку він отримує у результаті аналізу контексту або ситуації спілкування.

Якщо в *wie/als*-ПС або в контексті, який його оточує, відсутня вказівка на конкретний суб’єкт порівняння, то в прямій мові передане враження співвідноситься з адресантом, а в художньому тексті – з особистістю автора. Останнє дозволяє

констатувати, що елемент семантичної моделі „суб’єкт порівняння” об’єднує два можливі варіанти: „зазначений суб’єкт порівняння” і „адресант”. Установлений факт передбачає два варіанти реалізації семантичної моделі порівняння: порівняльні структури із зазначеним суб’єктом порівняння та порівняльні структури, у складі якої вказівка на суб’єкт порівняння відсутня. В останньому випадку змістова структура включає інформацію про референт і корелят і відношення, яке між ними встановлюється.

Кількісний аналіз показав, що лише у 31% порівняльні структури з *wie/als* була присутня мовна проекція суб’єкта порівняння, тоді як у 69% висловлень суб’єкт порівняння не був названий.

Компоненти порівняння, реалізованого порівняльними структурами з *wie/als*, завжди семантично нерівноправні: внаслідок того, що референт зазвичай нейтральний, основне значеннєве навантаження падає на модуль і корелят, у дослідженні яких вбачаємо перспективи наших подальших пошуків.

Висновки. У цій статті, яка є частиною комплексного дослідження порівняльних структур з *wie/als* німецькій мові, здійснена спроба передати з допомогою символів кількісну і якісну кореляцію між складовими порівняльної структури, а не просто перераховано її складові. Семантичні формули для порівняння-уподібнення та для контрастивного порівняння є актуальними для різних дистрибутивних моделей порівняння, що робить можливим семантичну інтерпретацію порівняння незалежно від різноманіття його формального вираження.

Література:

1. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс. Москва: Прогресс-Традиция; Инфра-М, 2004. 416 с.
2. Коропатніцька Т. П. Порівняльні структури з маркерами *wie* та *als* у сучасній німецькій мові: структурно-семантичний та лінгвокогнітивний аспекти : дис. канд. філ. наук : 10.02.04 / Коропатніцька Тетяна Петрівна – Чернівці, 2019. 242 с.
3. Левина Е. А. Сравнения в предложениях с копулятивными глаголами (на материале немецких радиотекстов). Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. Сер.: «Современные лингвистические и методико-дидактические исследования». Воронеж, 2010. Вып. 2 (14). С. 128–136.
4. Рябцева Н. К. Язык и естественный интеллект. Москва: Academia, 2005. 640 с.
5. Херберман К.-П. Компаративные конструкции в сравнении. К вопросу об отношении грамматики к этимологии и языковой типологии. Вопросы языкознания. 1999. № 2. С. 92–108.
6. Ehrich V. Pragmatische Restriktionen der Bedeutung von graduierbaren Adjektiven und Vergleichssätzen. Beiträge zur Grammatik und Pragmatik / Veronika Ehrich, Peter Finke (eds.). Kronberg: Scriptor (=Skripten Linguistik und Kommunikationswissenschaft 12), 1974. S. 141–153.
7. Hahnemann S. Vergleiche im Vergleich: zur Syntax und Semantik ausgewählter Vergleichsstrukturen mit «als» und «wie» im Deutschen, Linguistische Arbeiten. M. Niemeyer, 1999. S. 252.
8. Oleniak M. Semantic representation of similes (based on the Ukrainian, English and Polish languages). Topics in Linguistics. 2018. № 19 (1). P. 18–32.
9. Thurmair M. Vergleiche und Vergleichen: eine Studie zu Form und Funktion der Vergleichsstrukturen im Deutschen. Linguistische Arbeiten. № 43. Tübingen: Niemeyer, 2001.

Список використаних джерел:

DWDS – Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart, hrsg. v. d. Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, URL: <https://www.dwds.de> (дата звернення: 19.01.2020)